

Յամենայն դէպս հայերէնը Ը—Թ դարերէն յառաջ ըլլալու է. վասն զի՝ ըստ Ուսուցչապետին որչափ ալ վրացերէնն անթուական ըլլայ, այս դարերէն ետքը դժուարաւ կրնայ ձգուիլ: Ինչ գիր ունի արդ այս հնութեամբ հայ կրկնագիր մը, որ գոնէ ժամանակակից ըլլալու է մեր կրկնագիր Ագաթանգեղոսին, հաւանականօրէն աւելի հին: Ինչպէս լուսանկարը կը ցուցնէ՝ ճիշդ այն գիրն, զոր ունի նոյն Ագաթանգեղոսն: Հոս ալ մաքուր ու կանոնաւոր Միջնադարեան կոչուած երկաթագիր է, միայն տառերն աւելի մանր կ'երեւան՝ գոնէ լուսանկարին մէջ. (որ կրնայ պզտիկցուած ըլլալ):

Կը ցաւիք որ չենք կրնար նոյն հաստան յառաջ բերել հոս նմանահանութեամբ, Ուսուցչապետին վերապահօւած ըլլալով նոյն հրատարակութիւնն: Մեր ձեռքն եղած լուսանկարը 12,5×10 սնդմ. մեծութեամբ հաստած մը կը ներկայացընէ՝ երկսիւն գրքին մէկ սեան: Այս միջոցին մէջ 16 տող է վրացերէն գրութիւնն, իսկ կրկնագիր հայերէնը 12 տող: Վրացերէնն եւ հայերէնն միեւնոյն ուղղութեամբ չեն հոս, այլ զիրար կը կտրեն, մին հորիզոնական, միւսը ուղղաձիգ ուղղութեամբ ընթանալով: Յայտնապէս Վրացին լուս ընջել չէ կրցած նախնական գրութիւնը. վասն զի բաւական որոշ կը կարգացուի հայերէնն ալ: Եթէ լուսանկարին վրայէն չափել կրնանք՝ հաստածիս 12 հայերէն տողերը կը ցուցնեն որ մեծագիր մատեան մըն էր կրկնագիրը: Այս մէկ սեան տողերու լայնքն է իր 9 սնդմ., նոյնչափ ալ երկայնքն հաստածիս այսինքն յիշեալ 12 տողերու բոնած տեղը: Այս չափով երկսիւն մատեան մը մեծագիր շքեղ Աւետարաններու կարգէն ըլլալու է: — Հոս յառաջ կը բերենք հաստածս՝ գոնէ տպագրութեամբ ջանալով նոյնը ճշգրտութեամբ ներկայացընել մեր ընթերցողաց: Հաստան է Յովհաննու Աւետարանին երեք համարը (Յովհ. Բ, 13—15) այսպէս,

1. Լսմն Յնափերսն աստ Բնի
2. Ու պմն անշին քու պնսն
3. Եւ պնսն Թիմիքոս Զնաւա
4. Բնի: Կրկնաւ Եւսեփ Զնաւա
5. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
6. Եւ պնսն Եւսեփ Զնաւա
7. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
8. Զնաւա Եւսեփ Զնաւա

9. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
10. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
11. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
12. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա
13. Եւ Եսմն Եւսեփ Զնաւա

Սպասելով ընդարձակ տեղեկութեանց կրկնագիրն հրատարակութեան, հոս յառաջ կը բերենք Ուսուցչապետին 1897 տարուոյ փետր. 9 թուականաւ նամակէն քանի մը բան, որ ուրիշ կողմանէ ալ հետաքրքրական է: «Հայերէն գրերու քանի մը նոր տառաձեւերը՝ կը գրէ Ուսուցչապետն, կը հետաքրքրեն զիս ընդհանուր տեսակիտէ մը: Հայոց քով ալ կը նշմարեմ (ինչպէս Ռուսաց եւ Եռնաց գրչուութեան մէջ) ձգուում մը տառաձեւեր յառաջ բերելու, որ նոյն կամ նման ըլլան ուրիշ՝ ի մասնաւոր լատինական՝ այբուբենի այլեւայլ տառերուն, առանց միտ դնելու տառերու ձայնական նշանակութեան տարբերութեան: Այսպիսի արտաքին համանման ձգուում մը նշմարած էի արդէն հայերէն եւ վրացերէն տառերու մէջ: Համեմատենք օրինակի համար միայն սա տառերը՝ Գլխագիրներէն.

Ո Հայոց = օ, նոյնը՝ Վրաց քով = Գ.
Ի " = Ի " " " = Ե (բառապիւղծ).
Ժ " = Ժ " " " = Ժ (ձ).

Նոյնպէս համեմատենք ոչ-գլխագիր տառերէն՝

Ա Հայոց = Ա, նոյնը Վրաց քով = օ.

Ո " = օ " " " = Գ.

Պ " = Բ " " " = Ա.

Ս " = Յ " " " = Ք.

Մ " = Ե " " " = Ի (Ժ).
(Հարաւանի): Զ. Յ. Տ.

Պ Ա Յ Ս Ա Կ Ա Ն

ՓԵՐՍՅԱՆ ԲԻԶՆԵՍԻՆ ԵՒ ԻՐ ՊԵՐՍՅԱՆԻՆ
ԽՈՐԴԱՆԻՆ

(Հարաւանի-Բնի)

Խորենացին հետեւեալ գլխում (Գ. Լ.) պատմում է Հայաստանին հասցրած շարիքները Մեհարաբան Արծրունու ձեռքով, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի կամայական քաղաքի փոխադրութեան հետեւեալ գլխից (Գ. Ժ):

Մանուէլ, իսկնա ոչ հաւանէր, չառնջր յանձն, եւ էր նա ի Կոնյ Կոնյ, եւ ըստ Դանիէլեան օրինի, ըստ կրօնաց Հայոց՝ որպէս օրէն էր՝ զԵլուի Դանիէլ, այնպէս ի ժամանակին քիչքէլ էր զԵլուի Դանիէլն։ Արտաւազգայ եւ ցոյնն էր Խոյն-Ելուի Դանիէլն, Ապա Փ. պատմելով Գիւղ աւանի կուիւր, ուր Մեհրուստանը սպանուեցաւ, ասում է՝ «Այլ Դանիէլն Արտաւազգ ի Մանուէլէ գաղտ եկեալ ի ճակատն, սակայն վառեցաւ կազմեցաւ եւ եմուտ, զանխուլ ի մանուէլեան զնդէն, առ ափն Եփրատ գետովն, եհար սատակեաց ի մեհրուստանեան զնդէն անտի, անթիւ բազում սպառազէն կոտորեաց... առեալ զնիզակն գհետ մտեալ փախստելոց... աւելի քան զմանեանեան Արտաւազգ որդի զաշէին Դանիէլն կոտորէր»։ Ահա Փ. ի պատմութեան այս տեղի վերայ է յօրինել խոր. իւր կարծեցեալ նախաբերել Դանիէլաց պատերազմը, որն եւ Յունաց զօրքի զինավառութիւնն առասպելաբանելով, աւելցնում է՝ «Եւ ի վերայ նոցա անխուլ Դանիէլն աշխարհ յառաջ (Փաւստ. Դանիէլն)՝ իբր զսաղարթ ինչ հովանաւոր ծառաց»։

Բայց սորանով պարզուած է նաեւ մի շատ կարեւոր խնդիր, այն է որ Մեհրուստանի սպանողն ոչ թէ երեսակցական Սմբատ Բագրատունին էր, որի անունն անգամ Փ. չէ յիշում, այլ Մանուէլը, Մամիկոնեան տան գիւցազներ։ Բագրատունեաց տան ծառայաւորն եւ անբարեխիղճ պատմագիրը՝ Մանուէլը քաջագործութիւնը վերագրել է երեսակցական Բագրատունին։ Մենք արդէն տեսանք (վերն, էջ 6), որ խոր. իւր այս կեղծիքն արդէն նախապատրաստել էր եւ հիմա՞ դաւաճանի գլխին Սմբատ ասպետին ատրաշէկ շամիրեայ պապէ է դնել տալիս։ Ըստ Փ. ի Մեհրուստանի սպանութիւնը տեղի ունեցաւ Կոնյ Կոնյում, խոր. Մանուէլը Մամիկոնեանի քաջագործութիւնը Սմբատ Բագրատունուն յանձնելով, այնու ամենայնիւ համաձայն Փ. ի պատմում է, որ Մեհրուստանի մահը տեղի ունեցաւ «յեղբարշաւման Կոնյուի»՝ Փ. Մեհրուստանի մահից յետոյ անմիջապէս աւելացնում է՝ «Եւ Հայոց երկրն ինքեւ Խաղաղութիւն բազում», որով եւ վերջանում է իւր գլուխը։ Ճիշտ նոյնն է անում եւ խորենացին Մեհրուստանի մահը պատմելուց յետոյ, ասելով՝ «Եւ յայնմ հետեւ Խաղաղութիւն երկրի ընդ ձեռամբ Պապայ (12) նուաճեալ» եւ վերջակէն դնելով՝

Այժմ կրկին վերադառնաք Բագրատունիի ճակատամարտի պատմութեանը։ Ըստ Փ. ի այս պատերազմում Հայոց զօրքի սպարապետն էր

Մուշեղ Մամիկոնեանը, Վասակ սպարապետի որդին եւ յօրորդը։ Սորա մասին Փ. ի միջի այլոց պատմում է հետեւեալ միջնադէպը, պատեւրագով ժամանակ Մուշեղը պատահում է Աղուանից Ուռնայր թագաւորին, որին թէպէտ կարող էր սպանել, բայց վեհ հանձնութեամբ նորա կեանքը խնայում է, ասելով՝ «այր թագաւոր ես եւ թագ ունիս, ես ոչ սպանից զայր թագաւոր։ Թէ կարի նեղ հասցէ ինձ, Որքան զզուելի է մեր ծերունի պատմագրի վարմունքը, երբ նա Մուշեղի գերը կարծեցեալ Բագրատունուն յանձնելով, միեւնոյն ժամանակ նորա վեհ հանձնութեան գործը այլանդակում է, ասելով՝ «զՈւռնայր Աղուանից արքայ, խոցոտեալ ի Մուշեղայ, որդւոյ Վասակայ Մամիկոնեանի, հանին ի պատեւրագլէն»։

Ինչպէս ըստ Փ. ի, այնպէս էլ ըստ խոր. պատերազմի ժամանակ Ներսէս Հայրապետը Նպատ լերան վերայ աղօթում էր Հայոց փրկութեան համար։ Բայց խոր. Ներսէս Մեծի աղօթքին աւելի ոյժ տալու համար Հայոց յաղթութիւնը վերագրում է հրաշքի, ասելով՝ «Ի բախելն զմիմեանս՝ եղեւ ի վերայ հովանի ամպոյ, եւ հողմ սաստիկ ի մերոցն կուտ ընդդէմ պարսկականին փշեալ», Մենք տեսանք (տ. 1897 էջ 141) որ խոր. Օշադեանի յաղթութիւնն եւս հրաշքի է վերագրում։ Վերջապէս յիշենք, որ Սպանդարատ Կամսարականի եւ Ղեկաց թագաւորի անհեգեգ մենամարտութիւնը՝ որ յիշում է խոր., օտար է Փ. ի պատմութիւնից, Վերջինս եւս մի նման մենամարտութեան մասին պատմում է, բայց այդ տեղի ունեցաւ Մանուէլ Մամիկոնեանի եւ Մեհրուստան Արծրունու մէջ։

Խոր. այնուհետեւ բաց թողնելով Փ. ի պատմութեան ը-ի գլուխները, որոնք պարուհանում են Մամիկոնեան տան գիւցազներ Մուշեղի քաջագործութիւնները, հետեւեալ գլուխում (խոր. Գ. 19) պատմում է Ներսէս Մեծի մահը Պապի ձեռքով, որը սակայն ոչ այլ ինչ է, իմէ որ Փ. ի պատմութեան (Եւ, Խաղաղ) համառոտութիւնը։ Գարձեալ Ներսէս Մեծի մահուան մասին պատմած տեսիլները, Յուսիկ Բ. ի կաթողիկոսութիւնն եւ Պապի ձեռքով եկեղեցուն հասցրած չարիքները բաց թողնելով (Փաւստ. Եւ, Խաղաղ), հետեւեալ գլխում (խոր. Գ. 19) պատմում է Պապի մահը, որը Փ. ի հետեւեալ գլխի (Եւ, 19) այլապէս է, ինչպէս շուտով պիտի տեսնենք։

Բայց շատ հետաքրքիր է նախ տեսնել, թէ խոր. ինչից ստիպուած Փ. ի պատմութեան իմ-

լա գլուխները լուսութեան է մատնել, Կենք այս-
տեղ կարեւորութիւն ենք զգում երկու ինգիր
շօշափել, որոնցից մէկն է Հայոց կաթողիկոսների
անուանացուցան, իսկ միւսը Հայոց Տայրապե-
տական աթոռի յարաբերութիւնը կենարից ա-
թոռի Հետ, Նախ տեսնենք ուրեմն անուանացու-
ցակը:

Փաստացի:

Խորհրդի:

1. Գրիգոր Լուսաւորիչ
(Գ. ա)	1. Գրիգոր Լուսաւորիչ
(Բ. զա եւն.)
2. Արեւտակէս (Գ. բ)	2. Ռեւտակէս (Բ. զա եւն.)
3. Վրթանէս (Գ. բ եւն.)	3. Վրթանէս (Բ. զա եւն.)
4. Գուսէկ Ա. (Գ. ժբ եւն.)	4. Գուսէկ (Գ. ժա եւն.)
5. Փաւսէն (Գ. ժգ)	5. Փաւսէրսէն (Գ. ժգ)
6. Հաւակ Ա. Աղբիւնա-
սեան (Գ. ժե)	
7. Ներսէս Մեծ (Գ. ք)	6. Ներսէս Մեծ
[Չուսկի Գ. ժե]
8. Գուսէկ Բ. Աղբիւնա-
սեան, (Ե. իԺ)	
9. Զաւէն Աղբիւնսեան
(Ջ. բ)	7. Զաւէն Աղբիւնսեան
(Դ. ի)
10. Հաւակ Բ. Կորնայ
(Ջ. ք)	8. Հաւակ Աղբիւնսեան,
(Գ. իԺ)
11. Ապուրազ Աղբիւն-
սեան (Ջ. ք) ¹	9. Ապուրազէս (Գ. իա),
[Չուսկի Գ. ժե]

Արդ ինչպէս ընթերցողը տեսնում է, եր-
կու տոհմային պատմագիրների մէջ արմատա-
կան, անհարթելի հակասութիւններ կան: Այս
հակասութիւնները վաղուց արդէն նկատուած
եւ ըննութեան են տանուած: Մինչդեռ առաջ
գրեթէ բոլոր Հայ մատենագիրները սխալ հա-
մարելով Փ. ի տուած անուանացուցակը, ընդու-
նեւ են խորեննացունը¹, նորագոյն ժամանակներս
շատ լուրջ հետազոտողներ ընդհակառակն են
անում:

Առանց բանաւոր պատճառի չէ կարելի
Փ. ի տուած անուանացուցակը կեղծ համարիլ:
Եւ իրաւ, որտեղից եւ ի՞նչ նպատակով Փ.
պէտք է Հաւակ Ա. եւ Գուսէկ Բ. հնարէր:
Այդ ոչ մի կերպ ենթադրել չէ կարելի, բայց
մենք յոյս ունինք ներքեւ հաւանական կացու-
ցանելու, որ խոր գիտմամբ վերլոյշեալ կաթո-
ղիկոսներին բաց է թողել: Պէտք է գիտենալ,
որ Հայաստանում ինչպէս արքայական, այնպէս

էլ Տայրապետական գահը ժառանգական էր եւ
վերընկիս վերայ յորդոց յորդի նստում էին
Լուսաւորիչ զաւակները: Գորա համար եւ կա-
թողիկոսական գահի ժառանգներն ամուսնանում
էին, որպէս զի իրենց մահից յետոյ իրենց զաւ-
ակը Տայրապետական գահը ժառանգել կարողա-
նայ: Այսպէս Լուսաւորիչ երկու որդիներնցից
Արեւտակէսը կուսակրօնութեան նախորդելով,
Վրթանէսը ամուսնանում է, որպէս զի Տայրա-
պետական գահի համար ժառանգ ըլնի ապա-
գայում: «Եւ էր անորդի, ասում է Փ. Գ. Ե,
եւ բազում ժամանակս ինգիրէ Լուսաւորիչ, զի
մի զընկեցի նա յորհնութենէ զաւակի, այլ է
պարզ: Նորա խոցի ուսմէ նորա է դարձնի Տե-
սաւորիչ: Այսպէս էլ Վրթանիսի որդին Գուսէկը ամուսնա-
նում է «ըստ Աստուծոյ շնորհացն, զի որդի
յարձան եւ յառելից էլ է նման հոգիւն գիտաւոր
որդ յորդոց ուղեւորին եւ է շահ հոգիւնսն եկեղե-
ցեաց յաւեարքանսն եւ նմանացն ուղեւորներէ:»
Ղազար փարպեցու պատմածը (Ա. Ծէ)² Լուսաւորիչ
վերընկիս նետի, սքանչելի Մահակի մասին՝ այլ եւս
ոչ մի կասկած չէ թողնում այս նկատմամբ:
«Գառաւ թան զամ բազումս, ասում է սուրբ
Մահակը, խորհուրդը անմիջեմբք նեղէին զեւ,
անդադր զմտաւ ածելով եւ աղաչելով զար-
ձրեալն՝ շնորհել ինձ արու որդի որպէս եւ նախ-
նեացն իմոց, որք յառաջ թան զեւ էին ամուս-
նացեալք յաւեարք ուղեւորներէս:»

Բայց պատահում էր, որ Լուսաւորիչ տան
մէջ կամ յարմարաւոր մարդ չէր գտնուում Տայ-
րապետական գահը ժառանգելու, եւ կամ Հայոց
արքունիքը գոտուելով Տայրապետական աթոռի
հետ, ուրիշ մարդու էր բարձրացնում Տայրա-
պետական գահը: Այս նկատմամբ Լուսաւորիչ
տանը ակոյցին էր հանգիստնում Աղբիւնսեա-
րեւելի եպիսկոպոսի տունը: Սա խոսքով կոտակի
եւ Վրթանիսի ժամանակ գեոեւս ապրում էր:
Մանաւազեանց եւ Որդունեաց անհետ լինելուց
յետոյ խորհրդի կամ Վրթանէսը Աղբիւնսեան
ընծայեցին՝ զՄանաւազեկերու ամենայն սահմա-
նքն եւ գաւառականսն հանդերձ՝ որ շուրջ
զնոքը էր³: Աղբիւնսեան ամուսնացած էր եւ
որդիք ուներ, որոնք այնուհետեւ ժառանգաբար
իշխում էին Մանաւազեկերում:

Վերադառնալով 11 կաթողիկոսներից 4ը Լու-
սաւորիչ անց են, իսկ 4ը Աղբիւնսեան անց:
Մինչդեռ Լուսաւորիչ տան կաթողիկոսները Հայոց
արքունիքի վերաբերմամբ ինքնուրոյն եւ իշխա-

¹ Օր. Զամբան, Պատմ. Հայոց, Ա. 730, որը Փ. ի
մասին ասում է. «Նախ զպատմութիւն իւր ոչ ուղիղ
կարգէ, քանզի փոխանակ միայ Հաւակայ՝ երես անձինս ի
մէջ բերէ. զմին կոչէ Հաւակ. ք. 17. եւ զմեջ յառաջ
թան զմեծն Ներսէս. որ է յայտնի սուս. նոյնքն զեւ զեր-
կորդն կոչէ Հաւակ. ք. 3. եւ զմեջ զմին Զուսէկ. իսկ
զերկորդն կոչէ Գուսէկ. ք. 29. եւ զմեջ յետ մեծին Ներսէսի՝
ի սեղի Հաւակայ, եւ ասէ՝ թէ նոսաւ նա հրամանաւ Պա-
պայ. եւ յառելու սպա գրեւ զանձնաւոր:»

² Gelzer, Anf. d. arm. Kirche, 121—122:

³ Փաստացի, Գ. ք. 2:

նական գիշեր են բռնում, Աղբիւնոսի տան կաթողիկոսները յայտնի են իրենց ծառայամուծութեամբ եւ քննութեամբ: Բայց որ Աղբիւնոսի տոհմը հետզհետեւ մի տեսակ ժառանգական իրաւունք էր ձեռք բերել Հայոց Հայրապետական գահի վերայ, այդ մենք տեսնում ենք նաեւ Ղազար Փարպեցու պատմութիւնից: Սա պատմում է, որ երբ Սահակ Մեծի մահով Լուսաւորչի տան իշխանութիւնը բարձած էր, Յովսէփ տեղակալի նահատակութիւնից յետոյ միմանց յետեւից Հայրապետական գահ բարձրացան Մեհիւտ եւ Մովսէս, որոնք Աղբիւնոսի տոհմից էին: Կը նշանակէ, որ Լուսաւորչի կաթողիկոսական տան բարձրմովց յետոյ Հայրապետարգեօն երկրորդ կաթողիկոսական տան իրաւունքը, նորանից ընտրելով կաթողիկոսներ:

Արդ խոր. իբրեւ ջերմեւնող պաշտպան Լուսաւորչի տան կաթողիկոսութեան, չէ կամեցել յիշել Աղբիւնոսի տան բոլոր կաթողիկոսներին, որպէս զի Աղբիւնոսի սուրբ ընթերցողի աչքում ախոյեան Հանգրիսանայ Լուսաւորչի տանը: Ըստ մեզ այսպէս պէտք է բացատրել այն նախգամները, որ խոր. Հաճակ Ա. եւ Յուսէփ Բ. անունները բաց է թողել: Սորանից յետոյ խոր. կարծես կամեայտով Փ. ից տարբերութիւն, Հաճակ Կորճեային անուանում է Աղբիւնոսեան: (Հարձակութիւն) Ե. ԴԱՂԱՅԵԱՆ

ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՅՕԺԻՆԵՍ ԵՒ ԳԻՐԳ ԳՐԸՈՒՅ ԵՐՈՒՅՑ

(Հարձակութիւն Եւ Մովսէս)

Գրիգի ցանկը, յաւելում է զգիւնութիւն:

Ետնը գրքին էական մասերէն մէկն է, որքի մը ցանկն իւր նիւթին կ'առնու իւր կարեւորութիւնը: Ըստ անգամ կարեւոր գիրք մը կը կարդացուի, բայց անհարկն է մէջի պարունակութիւնն ամբողջովին միտքը պահել, սակայն շատ անգամ կը յիշենք թէ այն ինչ գրքին մէջ խնդրական նիւթի մը վրայոք բան մը կարդացած ենք, բայց դժբախտաբար կամ էջը նշանակելու մոռցած ենք, եւ կամ ի ժամանակին կարեւորութիւնն տուած չենք: Հարկ կ'ըլլայ նոյն հասուածք գտնել, բայց ինչպէս. անհարկն է կրկին անգամ ամբողջ գիրքն աչքէ անցնել. կը դիմենք ցանկին, եւ ասոր օգնութեամբ կա-

րեւոր տեղեկութիւնները կ'առնուք: Ուրեմն ցանկի մը գոյութիւնը գրքին գործածականութեան առաջին պայմաններէն մէկն է, պայման մը որ նոյն իսկ գիտնական հեղինակներէն շատ անգամ զանց կ'առնուի: Նոյն բան է՝ եթէ ցանկ մը գտնուի, բայց պակասաւոր եւ թերի ըլլայ: Խնդիր եղած է շատ անգամ քաղքի մ'անուան նկատմամբ, ցանկը կը բանաս, եւ հազիւ 2 կամ 3 անգամ նշանակուած է բառը, ուր՝ ընդհանրապէս գրքին մէջ թերեւս 10 տեղ յառաջ կը բերուի քաղքին անունը:

Ետնին ոչ թէ միայն նիւթի եւ գլուխներու կարգաւ պիտի պատասխատուի, այլ նաեւ այբուբենական գրերու կարգաւ: Ա՛յո է նպատակայարմարը, այն է օգտակարը: Դժուարին է, բայց անհրաժեշտ: Այբուբենական ցանկ մը գտնուիլն այն առաւելութիւններն ունի, որ ընթերցողը իւր աղբիւր կը գործածէ հեղինակին գիրքը եւ ցանկին մէջ պակասներն ուրիշ կարգացած գրքերէ կ'ամբողջացնէ. ահա կէտ մը որ պատիւ կը բերէ հեղինակին, եւ դիւրութիւն՝ ամէն բան նշանակել ուղղ գիտնականին: Պարզապէս գլուխներու ցանկ մը պատշաճաւ շատ կարեւորութիւն չունի, վասն զի եթէ մեծածախալ չէ գիրքը, ընթերցողը արդէն գլուխներն աչքէ անցնելով խելամուտ կ'ըլլայ պարունակութեան:

Սովորաբար գրքերու ճակատը կարգաւն ետքը կը կարդացուի յառաջաբանը, որպէս զի գրքին տպարկութեան նպատակն իմանալով ընթերցողը, իսկ պարունակութիւնն իմանալու համար՝ յառաջաբանէն ետքը կը կարդացուի անմիջապէս ցանկը, վասն զի ցանկը համայնապահական տախտակ մըն է գրքին պարունակութեան, եւ կամ աւելի ճիշդ՝ նոյն գրքին համառօտ քաղուածքը: Բնականապէս ամէն գրքին ետեւ այբուբենական ցանկ կարեւոր չէ, բայց բերականութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն եւ տուանց այս ցանկի՝ ինչ շատ անգործածական գրքերու կարգը կ'անցնին:

Ոմանք սովորութիւն ունին՝ գրքին տպագրութիւնն աւարտելէն ետքը այբուբենական ցանկն սկսիլ. բայց խրատ կու տանք նորուս հեղինակին որ այսպիսի ահագին դժուարութիւն մը թեթեւեղներու ջանքի՝ եւ այս շատ դիւրաւ կ'ըլլայ, եթէ ամէն մէկ թերթը տպագրութեան վերջը կազմէ այս ցանկը: Իւրաքանչիւր բառին դիմաց՝ ի՞նչ համարը նշանակելը շատ գործնական օգուտներ ունի, քան առանց ի՞նչ համարի միայն գլուխներն ու հատուածները նշանակելը. եթէ

¹ Ղազար Փարպեցի, Գ, կ: 1: